

УДК 159.922.8

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ, ЯКІ ОПИНИЛИСЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: ДІАГНОСТИЧНА ТА КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА

Пирог Г.В., к. філос. н., доцент,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
*Житомирський державний університет
імені Івана Франка*

Коробко Д.С., магістрант
*Житомирський державний університет
імені Івана Франка*

У статті розкрито результати психодіагностичного дослідження особливостей професійного самовизначення старшокласників, які опинились у складних життєвих обставинах і виховуються в інтернаті. Проаналізовано зміни в професійних планах, професійній готовності, професійній спрямованості та стратегіях вибору професії вихованців інтернату в результаті проведення корекційно-розвивальної програми.

Ключові слова: професійне самовизначення, старшокласники, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО), професійні плани, професійна готовність, професійна спрямованість, мотивація вибору професії.

В статье представлены результаты психодиагностического исследования особенностей профессионального самоопределения старшеклассников, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах и воспитываются в интернате. Проанализированы изменения в профессиональных планах, профессиональной готовности, профессиональной направленности и стратегиях выбора профессии воспитанников интерната в результате проведения коррекционно-развивающей программы.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, старшеклассники, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах (СЖО), профессиональные планы, профессиональная готовность, профессиональная направленность, мотивация выбора профессии.

Pyroh H.V., Korobko D.S. PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF SENIOR PUPILS WHO ARE IN DIFFICULT VITAL CIRCUMSTANCES: DIAGNOSTIC AND CORRECTION-DEVELOPMENT WORK

The article presents the results of psycho diagnostic study of the peculiarities of professional self-determination of senior pupils who are in difficult vital circumstances and are educated at a boarding school. The changes in professional plans, professional readiness, professional orientation and strategies for choosing the profession of boarding inmates are analyzed as a result of correction-development work.

Key words: professional self-determination, senior pupils who are in difficult vital circumstances (DVC), professional plans, professional readiness, professional orientation, motivation for choosing a profession.

Постановка проблеми. Професійне самовизначення, як початковий етап процесу професійного розвитку, впливає на весь життєвий шлях особистості. Перед старшокласниками, які опинились у складних життєвих обставинах, постає нелегке завдання професійного самовизначення. Відповідно до сучасного законодавства у сфері соціального захисту до категорії дітей, які опинились у складних життєвих обставинах (СЖО), належать діти-сироти й діти, позбавлені батьківського піклування [4]. Більшість із цих дітей проживає поза родиною, в умовах соціальних закладів, зокрема інтернатах, дитячих будинках, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, що значно впливає на процес розвитку особистості. Дослідження особли-

востей професійного самовизначення підлітків та юнаків, які навчаються та виховуються в установах інтернатного типу, набуває особливої актуальності, оскільки супроводжується рядом проблем, що потребують участі спеціалістів, зокрема психологів, у їх вирішенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні проблеми професійного самовизначення, суттєві характеристики цього процесу розглядалися у працях Є.І. Головахи, Е.Ф. Зеєра, М.С. Пряжнікова, О.Ю. Пряжнікової, Н.С. Чистякової та інших учених. Є.О. Клімов, Є.М. Рогов, Б.О. Федоришин вивчали соціальні, соціально-психологічні та психологічні фактори професійного самовизначення в контексті розвитку особистості.

Особливості розвитку дитини в умовах виховання поза сім'єю, на відміну від розвитку дитини в благополучній родині, вивчаються в психолого-педагогічних дослідженнях сирітства (І.В. Дубровіна, М.І. Лисина, Л.Я. Оліференко, А.М. Прихожан, Н.Н. Толстих, Т.Н. Шульга та інші). Психологічні особливості процесу професійного самовизначення підлітків, які проживають в умовах соціальних закладів, розглядаються в працях В.М. Байбородової, О.О. Гордієвської, Л.С. Дробот, Н.І. Карасаєвої, Б.С. Кобзар, Н.В. Лебедевої, Є.П. Постовойтової, Л.Н. Серебреннікова, Є.М. Старобиної, Л.В. Чернявської, П.О. Шавір, Л.М. Шипіциної.

Однак дотепер залишаються актуальними як вивчення психологічних механізмів здійснення професійного самовизначення вихованців установ інтернатного типу, так і розроблення методів психологічної допомоги з огляду на психологічні особливості конкретних груп підлітків.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників, які опинилися у складних життєвих обставинах, та його динаміки під впливом корекційно-розвивальної програми.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі аналізу ситуації розвитку дітей в умовах інтернатного закладу можна виділити дві основні групи факторів, що впливають на їхній соціально-психологічний розвиток: 1) обумовлені відсутністю материнської турботи, які можуть викликати порушення загального розвитку дитини; 2) пов'язані з організацією життєдіяльності дітей в умовах дитячих будинків і шкіл-інтернатів [1, с. 11]. До особливих умов розвитку та життєдіяльності в інтернатному закладі належать такі: закритий тип установи, де перебувають діти-сироти та діти, позбавлені батьківської опіки, одноманітність і режимність життєдіяльності в школі-інтернаті, відсутність індивідуального практичного досвіду вихованців [5, с. 56]. Ці умови виявляються в особливостях навчального процесу, у бідності соціальних контактів вихованців інтернатів; вони звужують світогляд, роблять соціальний заклад центром життєдіяльності та впливають на здатність до формування самовизначення старшокласників, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Умови розвитку, навчання та життєдіяльності дітей і підлітків, що проживають у соціальних закладах, впливають на формування у них низької самооцінки та неадекватної оцінки власних здібностей, виникнення проблем із соціальною адаптацією, зни-

ження рівня розвитку пізнавальної потреби. В умовах зростання в соціальному закладі у вихованців можуть відзначатися емоційна нестійкість і суперечливість, підвищена збудливість афектів, сильна гострота симпатій і антипатій до людей, імпульсивність вчинків, гнів, лякливості і надмірні страхи (фобії), песимізм і безпричинна веселість, байдужість [6, с. 174]. Потреби, бажання, наміри дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, орієнтовані на сьогоднішнє та найближче майбутнє. У юнаків з інтернатних установ спостерігається спотворення структури самосвідомості, що виявляється в складнощах адекватної самооцінки – у негативному ставленні до власної особистості, співвіднесення себе справжнього із собою в минулому та майбутньому, спотворення очікувань і розмитість уявлень про майбутні рольові функції [2, с. 11].

Особливості соціально-психологічного розвитку старшокласників СЖО впливають на процес їхнього професійного самовизначення, який виявляється в нечітких уявленнях про подальшу перспективу, неготовності до самостійного, свідомого та відповідального вибору майбутньої професії, орієнтації на виконавчий характер праці, переважання мотивів найближчого майбутнього, несформованості професійного плану [5, с. 57]. Старшокласники з інтернатів не мають чітких уявлень про професійну перспективу й обирають професії, які їм більш доступні.

Загалом, вихованці соціальних закладів відчують в життєвому і професійному самовизначенні значні труднощі, пов'язані з відсутністю досвіду вирішення життєвих проблем, які інші діти отримують у родині, спостерігаючи за тим, як поведуться в подібних ситуаціях їхні батьки або близьке оточення.

Отже, внаслідок великої кількості факторів, що ускладнюють професійне самовизначення старшокласників, які опинилися в складних життєвих обставинах, для уникнення невдалого професійного вибору ними необхідно особливо уважно ставитися до профорієнтаційної роботи з цією категорією учнів. Для покращення рівня професійного самовизначення старшокласників, які опинилися в складних життєвих обставинах, потрібна психологічна, педагогічна та соціальна підтримка. За умов системної психолого-педагогічної підтримки професійне самовизначення старшокласників СЖО має можливість стати менш конфліктним і більш сприятливим щодо адаптації до майбутньої професії, побудови успішного самостійного життя.

Дослідження особливостей професійного самовизначення старшокласників, які перебувають у складних життєвих обстави-

нах, проводилось серед вихованців загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів в Житомирській області у 2017 році. Вибірку склали 19 учнів 10–11-х класів від 15 до 17 років, серед них 10 хлопців і 9 дівчат.

Для дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення було сформовано комплекс методик: для виявлення наявності професійних планів і цілей досліджуваних була розроблена анкета, для визначення професійної спрямованості використовувалась методика «Орієнтація» (І.Л. Соломін), для дослідження рівня свідомої готовності до вибору професії – «Професійна готовність» (А.П. Чернявська), для дослідження факторів впливу на вибір професії – опитувальник виявлення мотивів професійного вибору [3].

За результатами діагностики, з огляду на психологічні особливості досліджуваних старшокласників СЖО була розроблена та проведена корекційно-розвивальна програма «Обери своє майбутнє». Мета цієї програми – допомогти юнакам СЖО зробити усвідомлений вибір професії, спираючись на власні здібності, інтереси та можливості, та розробити професійний план на майбутнє. Завдання програми:

- активізація інтересу до самостійного вибору майбутньої професії, мотивації професійного вибору;
- підвищення рівня знань про світ професій, ознайомлення з основними вимогами до особистості професіонала;
- виявлення та розвиток професійних інтересів, схильностей і професійних здібностей;
- оволодіння інструментами для свідомого й відповідального вибору професійної діяльності в житті;
- розвиток рівнів усвідомлення «Я-образу» і «Я-образу майбутньої професії»;
- розвиток навичок культури спілкування;
- формування усвідомленого ставлення юнаків СЖО до вирішення проблеми самостійного вибору майбутньої професії через самооцінку індивідуальних можливостей та їх співвідношення з вимогами різного типу професій на ринку праці.

Програма містила 10 занять, по 60 хвилин кожне, заняття проводились два рази на тиждень в аудиторії школи-інтернату. У ролі методів і форм роботи використовувались психологічні вправи, інформаційні повідомлення, мозковий штурм, профорієнтаційні ігри, проєктивні техніки, опитування тощо.

Після проведення корекційно-розвивальної програми була проведена повторна діагностика психологічних особливостей професійного самовизначення юнаків СЖО.

Результати первинного вивчення професійних перспектив старшокласниками СЖО за анкетною показали, що тільки 16 % юнаків СЖО остаточно зробили свій професійний вибір, 53 % мають сумніви щодо свого професійного вибору, 31 % ще не здійснили або не визначились зі своїм професійним майбутнім. Після участі в корекційно-розвивальній програмі обрали професію або вид діяльності вже 64 %, при цьому жоден з юнаків СЖО не зазначив, що не зробив професійний вибір. Якщо до проведення програми юнаків, які вже окреслили конкретні шляхи досягнення професійних цілей на майбутнє, було лише 5 %, то після програми – вже 36 %.

Під час первинного опитування 32 % досліджуваних старшокласників вказали на робочі місця, де хотіли би працювати, частина учнів планувала продовжувати навчання в коледжі / технікумі (21 %) або університеті (10 %), 37 % ще не визначились, що конкретно будуть робити після закінчення 11 класу. Після проведення корекційно-розвивальної програми збільшилась кількість опитуваних, що збираються продовжити навчання в коледжі або технікумі – 73 %; навчатися в університеті планують ті ж учні – 10 %. Зменшилась кількість опитуваних, що хочуть відразу працювати на робочих місцях (17 %).

Предметна спрямованість професійних виборів юнаків СЖО до і після проведення програми залишилась незмінною – досліджувані найчастіше обирають технологічний і спортивний напрями, найрідше – філологічний і суспільно-гуманітарний.

Під час первинного опитування переважна частина старшокласників СЖО (74 %) зазначали, що не мають особистого професійного плану. Після проведення програми збільшилась кількість юнаків СЖО, які мають особистий професійний план (з 26 % до 64 %), та впевнених у власній професійній успішності (з 53 % до 100 %), які бачать себе перспективними працівниками в майбутньому.

Результати анкетування до та після проведення корекційно-розвивальної програми показали, що найбільший вплив на процес професійного самовизначення досліджуваних старшокласників мають рекомендації психолога, соціального педагога, вчителів навчального закладу (47 % і 55 %) та поради друзів (37 % і 45 %), найменший вплив здійснюють батьки або родичі (10 % і 0 %).

Змінились уявлення старшокласників СЖО на те, що краще може допомогти зробити професійний вибір. Якщо раніше перевага надавалась тільки знанням про зміст різних професій і види трудової діяльності,

то після участі в корекційно-розвивальній програмі однакова значимість надається усвідомленню своїх професійних нахилів, особистісних якостей, знанням про зміст різних професій та види трудової діяльності й особистому спілкуванню з представниками різних професій.

Результати дослідження за методикою «Орієнтація» показали, що проведення корекційно-розвивальної програми вплинуло на професійні схильності та самооцінку професійних здібностей старшокласників, які опинилися у складних життєвих обставинах (рис. 1). Під час первинного опитування більшість досліджуваних продемонстрували схильність до професій типу «людина-техніка» (32 %) і «людина-природа» (26 %), типам професій «людина-людина» (21 %) та «людина-мистецтво» (16 %) віддавали перевагу менше юнаків, найменш привабливими були професії типу «людина-інформація» (5%). Результати повторної діагностики показали, що старшокласники СЖО почали обирати професії типу «людина-людина» (55 %), популярними залишились і професії «людина-техніка» (27 %).

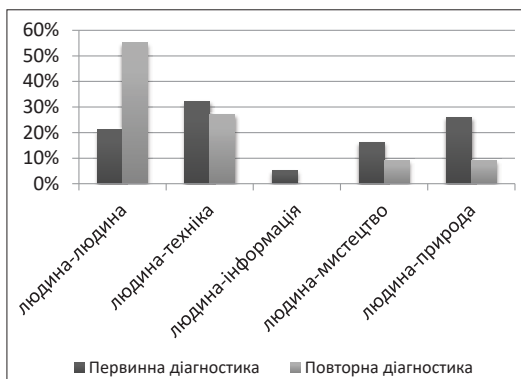

Рис. 1. Професійні схильності старшокласників школи-інтернату

Результати самооцінювання професійних здібностей (рис. 2) до участі в корекційно-розвивальній програмі свідчать, що старшокласники школи-інтернату найвище оцінювали свої здібності до професій типу «людина-техніка» (26 %), «людина-людина» (21 %) і «людина-природа» (21 %); трохи нижче – у професіях «людина-інформація» (16 %) та «людина-мистецтво» (16 %). Повторна діагностика самооцінки професійних здібностей юнаків СЖО (рис. 2) показала збільшення кількості учнів, що високо оцінюють свої здібності до «людина-людина» (46 %) і «людина-техніка» (36 %), та зменшення кількості учнів, що високо оцінюють свої здібності до «людина-інформація» (16 %) та «людина-мистецтво» (0 %).

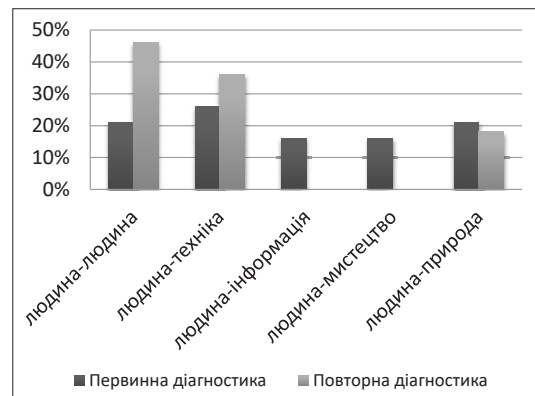

Рис. 2. Самооцінювання професійних здібностей юнаків СЖО

Результати первинної діагностики (рис. 3) показали, що для досліджуваних характерне переважання професійних схильностей і професійних здібностей до праці виконавчого характеру над творчим. Результати повторної діагностики (рис. 3) показали, що після проведення корекційно-розвивальної програми збільшилась кількість учнів, які віддають перевагу творчому характеру праці (з 21 % до 46 %) й високо оцінюють свої здібності у професійній діяльності творчого характеру (з 10 % до 64 %).

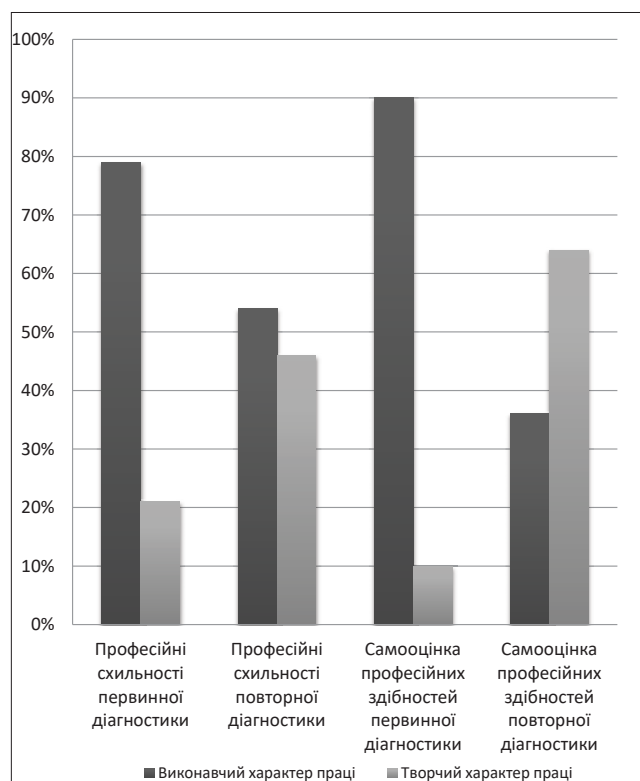

Рис. 3. Уподобання характеру праці старшокласниками СЖО

Результати первинної діагностики за методикою «Професійна готовність» (А.П. Чернявська) показали, що всі показ-

ники професійної готовності в досліджуваних старшокласників мали низькі значення (рис. 4). Найнижче середнє значення у вибірці мав критерій професійної готовності «вміння планувати» (2,05), найвище – «емоційне ставлення» (3,7). У 95 % опитуваних показники «автономність», «вміння приймати рішення», «вміння планувати» мали низький рівень. Після проведення корекційно-розвивальної програми (рис. 4) показники готовності до професійного вибору юнаками СЖО істотно збільшилися: найвище середнє значення отримав критерій «інформованість про світ професій» (з 2,6 до 7,1); інші критерії теж збільшили свої значення: «автономність» (з 2,8 до 6,1), «вміння планувати» (з 2,05 до 5,6), «емоційне ставлення» (з 3,7 до 5,4), «вміння приймати рішення» (з 2,9 до 5,3).

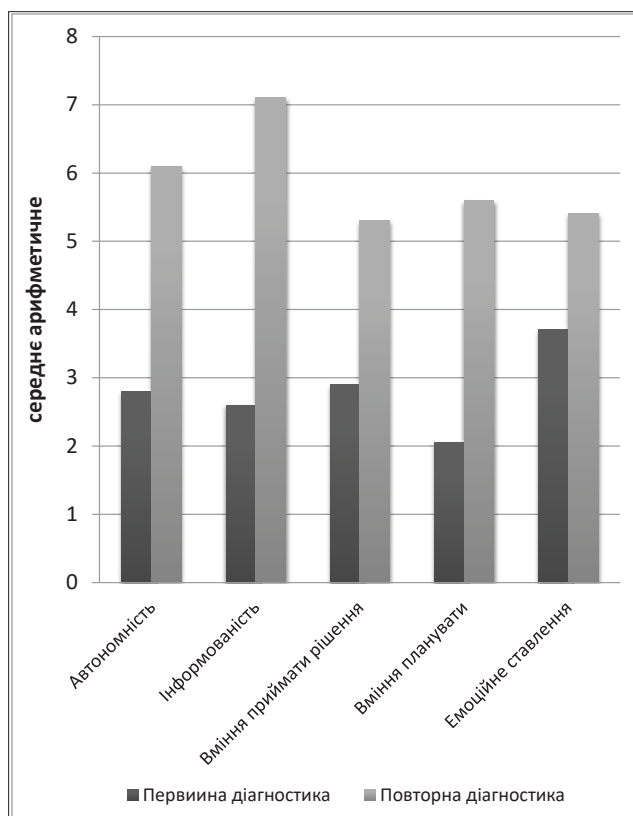

Рис. 4. Показники професійної готовності старшокласників СЖО

Результати первинної діагностики за опитувальником виявлення мотивів професійного вибору (рис. 5) показали, що основною стратегією професійного вибору старшокласників СЖО був соціально-інфраструктурний вибір (1,6), тобто вибір професії відбувався під впливом специфіки соціально-економічного розвитку регіону, залежно від доступних навчальних закладів, вільних місць на підприємствах. Домінуючими також були стратегії предметного

вибору (1,4), основані на інтересі до конкретних навчальних предметів, і антисоціального вибору (1,4), орієнтованому не на соціально корисні професії, а на кримінальні види діяльності.

Після проведення корекційно-розвивальної програми (рис. 5) найбільш вираженою стратегією став вільний вибір (з 1,3 до 2,2), тобто прийняття самостійного рішення щодо обрання майбутньої професії. Мотив предметного вибору професії залишив за собою одну з домінуючих позицій (з 1,4 до 1,7); ситуаційно-прагматичний вибір зберіг свої позиції (1,1). Значно зменшилися показники стадного (з 1,2 до 0,3), соціально-інфраструктурного (з 1,6 до 0,7), інфантильного (з 1,0 до 0,4) та антисоціального (з 1,4 до 0,8) виборів майбутньої професії. Династичний вибір і батьківський сценарій, а також додаткові фактори (книжковий і телевізійний) не отримали жодного вибору як до, так і після програми. Отримані результати свідчать про зміну основних стратегій вибору майбутньої професії юнаками СЖО після проведення корекційно-розвивальної програми у бік більш оптимальних.

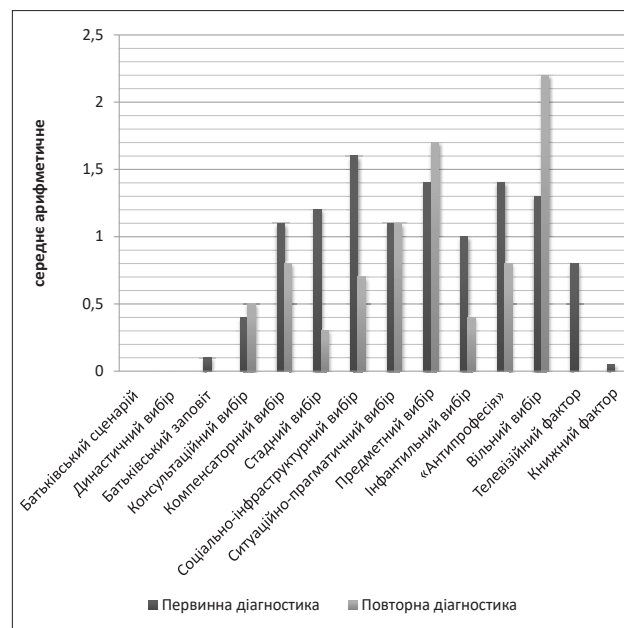

Рис. 5. Стратегії вибору професії юнаками СЖО

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Старшокласники, які опинилися у складних життєвих обставинах і виховуються в інтернаті, відчувають в життєвому та професійному самовизначенні значні труднощі. Особливості їхнього соціально-психологічного розвитку призводять до неготовності до самостійного, свідомого та відповідального вибору майбутньої професії.

2. Психодіагностичне дослідження професійного самовизначення старшокласників СЖО показало, що більшість із них мають сумніви щодо свого професійного вибору та не знають конкретних шляхів досягнення професійних цілей, не мають особистих професійних планів, побоюються продовжувати навчання. Вони орієнтовані на доступні професії та виконавчий характер праці. Професійна готовність у досліджуваних старшокласників на низькому рівні, її емоційний компонент превалює над раціональними складовими. Стратегії вибору професії залежать переважно від зовнішніх факторів і часто орієнтовані на кримінальні види діяльності.

3. Корекційно-розвивальна програма, розроблена з огляду на особливості професійного самовизначення досліджуваних старшокласників СЖО, призвела до змін показників професійного самовизначення. Більшість учасників програми визначилися із професійними планами на майбутнє, створили власні професійні плани, стали орієнтуватися на подальше навчання. Учні з інтернатної установи змогли краще усвідомити свої професійні схильності та здібності; збільшилась кількість учнів, що віддають перевагу творчому характеру трудової діяльності. Показники професійної готовності істотно підвищились, найбільш вираженими стали її раціональні компоненти. Змінилися основні стратегії вибору професії юнаками СЖО у бік домінування більш оптимальних, пов'язаних із самостійним і раціональним вирішенням щодо обрання майбутньої професії.

4. Однак, хоча показники професійного самовизначення у юнаків СЖО після проведення корекційно-розвивальної програми покращились, вони не стали високими. Тому зауважимо, що така складна категорія потребує системної психолого-педагогічної підтримки на всіх етапах дорослішання.

5. Можна констатувати, що проведена психологічна робота допомогла старшокласникам, які опинилися у складних життєвих обставинах, краще усвідомити свої професійні схильності та здібності, визначитися з професійними планами на майбутнє, повірити у свої сили та можливості.

Результати дослідження можуть бути використані психологами шкіл і шкіл-інтернатів, соціальними педагогами, вихователями, вчителями для створення ефективних програм профорієнтаційної роботи, просвітницької діяльності та під час проведення профорієнтаційної роботи зі старшокласниками інтернатних установ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байбородова Л.В., Серебренников Л.Н., Чернявская А.П. Профорентация и самоопределение детей-сирот / Под. ред. Л.В. Байбородовой, М.И. Рожкова. Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2010. 240 с.
2. Гордиевская Е.О., Старобина Е.М. Профессиональный выбор в процессе профессионального самоопределения детей-сирот. Калининград: изд-во РГУ им. И. Канта, 2009. 96 с.
3. Диагностика профессионального самоопределения / сост. Я.С. Сунцова. Ч. 2. Ижевск: Издательство «Удмуртский университет», 2011. 142 с.
4. Закон України. Про порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Закон від 20 січня 2014 р. № 27. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T052342.html
5. Пирог Г.В., Коробко Д.С. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників, які знаходяться у складних життєвих обставинах (дітей-сиріт з дітей, які позбавлені батьківської опіки). Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально-психологічного факультету. Вип. 9. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2017. С. 56–58.
6. Шипицына Л.М. Психология детей-сирот. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. 628 с.